

УДК 347.627

*Л. В. Грицишина**orcid.org/0000-0002-8590-728X**аспірант кафедри цивільного права та процесу**Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ШЛЯХОМ РОЗІРВАННЯ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. З урахуванням того, що шлюб і сім'я є не тільки союзами конкретних осіб, а й дуже важливими соціальними інститутами, суспільство й держава зацікавлені в їх тривалому існуванні та збереженні, що зазначено в ст. 1 Сімейного кодексу (далі – СК) України. Виходячи з цього, законодавець передбачив у СК України детальний та вичерпний перелік правових фактів, із настанням яких відбувається припинення шлюбу, а також вибудував правовий механізм розірвання шлюбу з метою забезпечення дотримання та захисту прав та законних інтересів подружжя та їхніх дітей. Відповідно до приписів ст. 104 СК України безумовною підставою припинення шлюбу є смерть одного з подружжя, оскільки об'єктивно припиняється існування шлюбу як сімейного союзу дружини та чоловіка. Це означає, що шлюб припиняється незалежно від волі та бажання подружжя або одного з них. Аналогічні наслідки має й оголошення особи померлою [1].

У цих випадках припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення. Відповідні правові наслідки виникають через сам факт смерті або оголошення особи померлою. Проте реальний правовий інтерес становить припинення шлюбу шляхом його розірвання, оскільки захист прав та законних інтересів подружжя та їхніх дітей у цьому разі повністю залежить від досконалості чинного законодавства, що регулює шлюбно-сімейні відносини. Отож, припинення шлюбу внаслідок його розірвання відбувається в певних межах під контролем держави і може здійснюватися відповідними державними органами – органами реєстрації актів цивільного стану або судом.

З огляду на збільшення кількості припинених шлюбів у правозастосовній діяльності, виникає багато проблем, пов'язаних із припиненням шлюбу. СК України визначив підстави і порядок припинення шлюбу, проте процес розірвання шлюбу і досі залишається складним, а розірвання шлюбу в судовому порядку нерідко є ще й досить тривалим у часі, що не сприяє захисту особистих та майнових прав кожного з подружжя та наносить значної шкоди інтересам їхніх дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дисертаційних дослідженнях українських учених розглянуто окремі питання щодо припинення шлюбу, як-от «Правове регулювання припинення

шлюбу за законодавством України» (О.І. Сафончик), «Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України» (О.Ю. Бикова), «Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України» (К.М. Глиняна), «Припинення шлюбу за законодавством України» (А.Б. Болховітінова). Питання розірвання шлюбу розглядають у працях В.А. Ватраса [2], А.О. Дутко [3], О.І. Сафончик [4] та інших дослідників сучасного та радянського періодів. Однак майже поза увагою науковців залишилось питання розірвання шлюбу з окремими категоріями осіб, що й зумовлює нагальність нашого дослідження.

Метою статті є дослідження питання розірвання шлюбу в сімейному праві України задля пошуку можливих шляхів вирішення проблемних питань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія розвитку цього правового інституту показала, що, на жаль, ідея шлюбу як довічного союзу виявилася неможливою. У сучасному суспільстві, як і на будь-якому етапі його розвитку, приватна справа двох стосовно того, чи продовжить існування їх шлюбний союз, стає справою суто публічного інтересу. Суспільство стоїть перед вибором одного з «двох зол»: з одного боку, збереження сім'ї, в якій конфліктні відносини між подружжям чинять негативний (а подеколи й згубний) вплив на виховання неповнолітніх дітей, якщо ще при цьому повсякденне життя сім'ї становлять жорстокість і насильство до жінки і дітей; з іншого – розлучення, що веде до розпаду сім'ї, і, як правило, подальшого виховання дітей у неповній (найчастіше материнській) сім'ї.

Розлучення часто також породжує бездоглядність дітей і, як наслідок, злочинність неповнолітніх, яка зростає в усьому світі, не кажучи вже про те, що діти в неповній сім'ї не можуть набути навичок сімейного спілкування між особами протилежної статі, що робить їх погано підготовленими до подальшого сімейного життя.

Розлучення – це припинення шлюбу за життя подружжя, юридичний факт (із точки зору загальної теорії права), який є і правостворювальною, і правозупиняльною обставиною. Розлучення, як правило, є важливим засобом усунення подружніх конфліктів. Зрозуміло, що від розірвання шлюбу необхідно відрізнити фактичне припинення спіль-

ного проживання подружжя, яке може відбуватися під впливом різних причин. Фактичне припинення шлюбу з метою подальшого непоновлення шлюбних відносин не є розлученням (із точки зору закону). Тому в разі фактичного припинення шлюбних відносин шлюб продовжує породжувати сімейні правовідносини, крім випадків постанови судом рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання [5, с. 114].

Розлучення є важливим процесом у житті багатьох людей, тому правильне вирішення та достатній рівень правового регулювання цих відносин сприятиме задоволенню і забезпеченню суб'єктивних прав та інтересів чоловіка та дружини [6, с. 21].

Основним принципом правового регулювання питання розірвання шлюбу з боку законодавства має бути нейтральність закону щодо причин розлучення: право не має впливати на рішення подружжя про розірвання шлюбу (ні сприяти розлученню, ні перешкоджати йому), оскільки розлучення – справа в найвищому рівні приватна.

І хоча сьогодні причини припинення конкретного шлюбу через його розірвання не впливають на сам факт звернення щодо припинення шлюбу в судовому або адміністративному порядку, однак як матеріальне законодавство, так і процесуальне, вимагає зазначення таких причин як у тексті позовної заяви, так і в судовому рішенні. Водночас аналіз судових рішень, винесених у справах за позовами про розірвання шлюбу, доводить їх типовість та поширення таких «шаблонних» формулювань, як «шлюбні відносини між сторонами фактично припинилися через різні погляди на життя» або «судом встановлено, що наразі подружні відносини між сторонами припинені, подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечить їхнім інтересам, сторони не бажають зберегти шлюб, позивач на розірванні шлюбу наполягає, відповідач проти розірвання шлюбу не заперечує». Загалом, це дозволяє порушувати питання щодо того, чи взагалі необхідно вказувати причини, які підштовхнули сторони до подання звернення про припинення шлюбу (хоча процесуальне законодавство вимагає у разі спору наводити докази, на які посилається сторона).

Питанням розірвання шлюбу присвячено численні норми сучасного сімейного законодавства. Ідеться про положення ст. 105, 106, 107, 109, 110 СК України: шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя; шлюб припиняється внаслідок його розірвання за заявою одного з них (шлюб розривається органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя: 1) визнаний безвісно відсутнім; 2) визнаний недієздатним); шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя на підставі рішення суду; шлюб припиняється вна-

слідок його розірвання за позовом одного з подружжя на підставі рішення суду.

Коли шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя на підставі рішення суду, то останній постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

Визначальними також є положення ст. 56 СК України (право дружини та чоловіка на свободу та особисту недоторканність), які передбачають, що «Кожен із подружжя має право припинити шлюбні відносини» (ч. 3 ст. 56 СК України) та «Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, зокрема й примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом» (ч. 4 ст. 56 СК України). Таким чином, право на припинення шлюбу (розірвання) є частиною суб'єктивного немайнового особистого права жінки та чоловіка, які перебувають у шлюбі між собою.

Аналізуючи розірвання шлюбу в судовому порядку, О.Ю. Бикова зазначає, що СК України виділяє різні умови розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яка розглядається в порядку окремого провадження і за позовом одного з подружжя.

У ч. 3 ст. 107 СК України виділяються такі умови: 1) відповідність заяви про розірвання шлюбу дійсній волі дружини та чоловіка, 2) непорушення особистих та майнових прав подружжя, 3) непорушення особистих та майнових прав їхніх дітей. У ч. 2 ст. 112 СК України визначено: 1) неможливість подальшого спільного життя подружжя, оскільки це суперечить інтересам одного з подружжя, 2) неможливість збереження шлюбу, оскільки це суперечить інтересам одного з подружжя, 3) неможливість подальшого спільного життя і збереження шлюбу, оскільки це суперечить інтересам їхніх дітей. Автор обстоює думку про неможливість встановлення різних умов розірвання шлюбу в суді залежно від того, подається заява обома представниками подружжя чи одним із них [7, с. 20].

Наголосимо, що як примушування до укладення шлюбу, так і примушування до його збереження, є кримінально карані діяннями [8]. Криміналізація примушування до шлюбу у вітчизняному кримінальному законодавстві відбулася на виконання ст. 37 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. У ст. 37 цієї Конвенції вказано, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів

із метою забезпечення криміналізації умисної поведінки, яка полягає: 1) у примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб; 2) в заманюванні дорослого або дитини на територію Сторони або держави іншої, ніж та, в якій він чи вона проживає, з метою примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб.

Взаємозалежність законодавчих імперативів щодо вимог дотримання добровільності шлюбу та заборони примушування до шлюбу відображається на рівні міжнародних правових актів та національного законодавства. За останні три десятиліття насильство щодо жінок (включно із домашнім насильством) привертає увагу з боку міжнародної спільноти, що відображається в міжнародному праві.

Так, Конвенція ООН «Про згоду на вступ до шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу» від 9 грудня 1964 року визначає у статті 1, що «не допускається укладення шлюбу без повної і вільної згоди обох сторін, яка повинна бути висловлена ними особисто, відповідно до закону, після належного оголошення, в присутності представника влади, який має право на оформлення шлюбу, і в присутності свідків. Незважаючи на постанови пункту 1 цієї статті, присутності однієї зі сторін не потрібно, якщо відповідний компетентний представник влади упевниться в наявності виняткових обставин і в тому, що ця сторона перед будь-яким компетентним представником влади і в порядку, передбаченому законом, висловила згоду» [9].

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що принципом правового регулювання розірвання шлюбу повинна бути нейтральність закону відповідно до юридичних доказових причин розлучення: право не має впливати на рішення подружжя про розірвання шлюбу (ні сприяти розлученню, ні перешкоджати йому), оскільки розлучення – справа в найвищому рівні приватна. І хоча сьогодні причини припинення конкретного шлюбу через його розірвання не впливають на сам факт звернення щодо припинення шлюбу в судовому або адміністративному порядку, однак як матеріальне законодавство, так і процесуальне, вимагає зазначення таких причин як у тексті позовної заяви, так і у судовому рішенні. Водночас аналіз судових рішень, винесених у справах за позовами про розірвання шлюбу, доводить їх типовість та поширення таких «шаблонних» формулювань, як «шлюбні відносини між сторонами фактично припинилися через різні погляди на життя» або «судом установлено, що наразі подружні відносини між сторонами припинені, подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечить їхнім інтересам, сторони не бажають зберегти шлюб, позивач на розірванні шлюбу наполягає, відповідач проти розірвання шлюбу не заперечує». Загалом, це дозволяє порушувати питання

щодо того, чи взагалі необхідно вказувати причини, які підштовхнули сторін до подання звернення про припинення шлюбу (хоча процесуальне законодавство вимагає у разі спору про право наводити докази, на які посилається сторона).

Розповсюдженим є посилення колишнього подружжя на факти «подружньої зради», що охоплене правовою категорією «негідна поведінка у шлюбі». На жаль, визначення негідної поведінки не міститься у сучасному законодавстві. Критерії негідності поведінки подружжя сьогодні оцінює суд із позицій моральності, але факти, які доводять непривабливість учинків когось із подружжя в шлюбі, має доводити в суді сторона подружжя-позивач.

Пропонуємо тлумачити «негідну поведінку» через факти ігнорування сімейних обов'язків; перебування працездатної особи на утриманні без достатніх на те причин; зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами; насильницькі дії (примушування, побиття), особливо щодо дітей; навмисні дії одного з подружжя, що перешкоджають іншому здійснювати своє право на духовний та фізичний розвиток, на здобуття освіти, вияв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

З огляду на наше дослідження, наголосимо, що з'ясування причин розірвання шлюбу може мати місце у суді в обов'язковому порядку під час поширення на шлюбний договір можливостей регулювання окремих особистих немайнових прав поряд із майновими.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Ватрас В.А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські записки*, 2009. №1(29). С. 65–70.
3. Дутко А.О. Розірвання шлюбу за законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2014. № 5. С. 51–55.
4. Сафончик О.І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 3. С. 51–60.
5. Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 114–118.
6. Глиняна К.М. Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... к.ю.н. за спец. 12.00.03. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006. 21 с.
7. Бикова О.Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2005. 20 с.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство*

України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

9. Про згоду на вступ до шлюбу, шлюбний вік і реєстрації шлюбу: Конвенція ООН 9 грудня 1964 року. *Верховна Рада України. База «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text.

Анотація

Грицишина Л. В. Припинення шлюбу шляхом розірвання в сімейному праві України. – Стаття.

Статтю присвячено питанням припинення шлюбу шляхом розірвання в сімейному праві України. Наголошено, що принципом правового регулювання розірвання шлюбу повинна бути нейтральність закону щодо юридичних доказових причин розлучення: право не має впливати на рішення подружжя про розірвання шлюбу (ні сприяти розлученню, ні перешкоджати йому), оскільки розлучення – справа в найвищому рівні приватна. Аналіз судових рішень, винесених у справах за позовами про розірвання шлюбу, доводить їх типовість та поширення таких «шаблонних» формулювань, як «шлюбні відносини між сторонами фактично припинилися через різні погляди на життя» або «судом установлено, що наразі подружні відносини між сторонами припинені, подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечить їхнім інтересам, сторони не бажають зберегти шлюб, позивач на розірванні шлюбу наполягає, відповідач проти розірвання шлюбу не заперечує». Підкреслено, що це дозволяє порушувати питання щодо того, чи взагалі необхідно зазначати причини, які підштовхнули сторін до подання звернення про припинення шлюбу (хоча процесуальне законодавство вимагає у разі спору про право наводити докази, на які посилається сторона).

Зазначено, що розповсюдженою формальною причиною розірвання шлюбу є посилення колишнього подружжя на факти «подружньої зради», що охоплене правовою категорією «негідна поведінка у шлюбі». На жаль, визначення негідної поведінки не міститься у сучасному законодавстві. Критерії негідності поведінки подружжя сьогодні оцінює суд із позицій моральності, але факти, які доводять непривабливість учинків когось із подружжя в шлюбі, має доводити в суді сторона подружжя-позивач.

Пропонуємо тлумачити «негідну поведінку» через факти ігнорування сімейних обов'язків; перебування працездатної особи на утриманні без достатніх на те причин; зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами; насильницькі дії (примушування, побиття), особливо щодо дітей; навмисні дії одного з подружжя, що перешкоджають іншому здійснювати своє право на духовний та фізичний розвиток, на здобуття освіти, вияв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

З огляду на наше дослідження, наголосимо, що з'ясування причин розірвання шлюбу може мати місце у суді в обов'язковому порядку під час поширення

на шлюбний договір можливостей регулювання окремих особистих немайнових прав поряд із майновими.

Ключові слова: шлюб, припинення шлюбу, підстави припинення шлюбу, розлучення, смерть одного з подружжя.

Summary

Hrytsyshyna L. V. Termination of marriage in the way of divorce in Family Law of Ukraine. – Article.

The paper is dedicated to issues on termination of marriage in the way of divorce in Family Law of Ukraine. There is stressed, that the neutrality of the law on legal evidence of reasons of divorce has to be the principle of legal regulation of termination of marriage. This principle is: the law has not to impact on the decision of a couple about the divorce; neither facilitates it nor prevents it, as divorce is a private case. The analysis of rendered in divorce lawsuits proves that they are typical. As a rule, they include such typical formulations as “marital relations between the parties actually ended, due to different views on life” or “the court found that currently the marital relationship between the parties is terminated, further cohabitation and preservation of the marriage is contrary to their interests, the parties do not want to keep the marriage, the plaintiff insists on divorce, the defendant does not object to divorce”. There is outlined, that, in general, this raises the question of whether it is necessary to indicate the reasons that prompted the parties to apply for divorce, whereas the Procedural Legislation requires providing evidence to which the party refers in the case of dispute over the right.

There is noted, that refer on facts of adultery is overspread formal reason of termination of marriage. Facts of adultery are covered by legal category of “unworthy behavior in marriage”. Unfortunately, the concept of unworthy behavior is not included in current legislation. Criteria of unworthy behavior are estimated by Court from the point of morality; however, facts that proved unattraction of behavior of one of the couple have to be proved in the Court by plaintiff.

We suggest the next doctrinal definition of the concept of “unworthy behavior”: facts of ignoring of family obligations; staying of an able-bodied person on maintenance without sufficient reasons; alcohol or drug abuse; violence (coercion, beating), especially against children; intentional actions of one of the spouses that prevent the other from exercising their right to spiritual and physical development, to receive education, to show their abilities, to create conditions for work and leisure.

In terms of our research, we emphasize that the clarification of the reasons for divorce may take place in court in a mandatory manner when extending to the marriage contract the possibility of regulating certain personal non-property rights along with property.

Key words: marriage, ending of marriage, grounds for ending of marriage, divorce, death of one of the couple.